

Ad de Jong

Warme gevoelens en koude rillingen.

Over musea en odes
aan de saamhorigheid

Eerste Reinwardt Memorial Lecture,
Amsterdam 3 juni 2008

3	Inhoudsopgave
5	Voorwoord
9	Inleiding: Cultuur verbindt
12	Regionalisering: Halbertsma
16	Nationalisering: Hoefer
20	Emancipatie: van Gelder
26	Recente strategieën: identificatie en integratie
34	Toe-eigening: grenzen aan de opwekking van saamhorigheidsgevoel
41	Slot: nationaal bewustzijn of historisch bewustzijn?
45	Curriculum Vitae dr. A.A.M. de Jong
47	Colofon

Het Lectoraat Cultureel Erfgoed werd door de Amsterdamse Hogeschool van de Kunsten ingesteld in november 2006 met de benoeming van dr. Peter van Mensch als lector. Het lectoraat werd organisatorisch en inhoudelijk ondergebracht bij de Faculteit Cultureel Erfgoed, beter bekend als Reinwardt Academie.

De aanleiding van het instellen van het lectoraat ligt in de actuele ontwikkelingen binnen het werkveld en de noodzaak deze ontwikkelingen te vertalen naar een inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs aan de Reinwardt Academie. Het lectoraat concentreert zich met name op de ontwikkeling van een integraal en geïntegreerd perspectief op de erfgoedsector waarbij bijzondere aandacht wordt gegeven aan een reflectie op de omgevingsgerichtheid van oude en nieuwe erfgoedinstellingen. De lector wordt daarin bijgestaan door een groep van Reinwardt-docenten met een onderzoekstaak. Zij vormen samen met enkele deskundigen van buiten de academie de Kenniskring Cultureel Erfgoed.

Een van de initiatieven van het lectoraat is de organisatie van een jaarlijkse *Reinwardt Memorial Lecture*, te organiseren op de verjaardag van de naamgever van de Reinwardt Academie: Caspar Reinwardt, geboren op 3 juni 1773 (en overleden op 6 maart 1854). Hoewel meer wetenschapper dan bestuurder combineerde Reinwardt professoraten aan achtereenvolgens de universiteiten van Harderwijk, Amsterdam en Leiden met het directeurschap van de botanische tuinen in deze steden. Daarnaast was hij ook directeur van het door koning Lodewijk Napoleon gestichte nationale natuurhistorische museum, de voorganger van het huidige Naturalis. Tijdens een verblijf in Nederlands-Indië stichtte hij de botanische tuin te Buitenzorg.

Zijn verzamelreizen door de Indische archipel verrijkten de nationale musea in Leiden met belangrijk materiaal. Reinwardt was niet iemand die graag op de voorgrond trad. Toch was hij betrokken bij allerlei belangrijke ontwikkelingen in de wetenschap en de museologie, geliefd en bewonderd door zijn bescheidenheid, zijn scherpzinnigheid en zijn brede kennis.

In de geest van Reinwardt wil het lectoraat aandacht geven aan het werk van hen die buiten de schijnwerpers van de media een belangrijke en duurzame bijdrage leveren aan de gedachtevorming rond erfgoed en erfgoedinstellingen.

De Reinwardt Academie en het lectoraat Cultureel Erfgoed beschouwen het als een grote eer dat dr. Ad de Jong bereid was de eerste *Reinwardt Memorial Lecture* te verzorgen. Wij menen dat met de door hem uitgesproken tekst een goede start is gemaakt met een jaarlijkse traditie. Wij hopen dat er met de publicatie van de lezing een bijdrage wordt geleverd aan de discussie rond het Nationaal Historisch Museum maar ook aan het nadenken over de rol van musea in het algemeen. Een van de programmalijnen van het lectoraat is “Het ontwikkelen van denkbeelden betreffende de omgevingsgerichtheid van erfgoedinstellingen”. Moge de denkbeelden van Ad de Jong u net zo inspireren als ons.

Peter van Mensch, lector

Warme gevoelens en koude rillingen. Over musea en odes aan de saamhorigheid

Eerste Reinwardt Memorial Lecture,
Amsterdam 3 juni 2008

Inleiding: Cultuur verbindt

Misschien is er een periode van ingrijpende historische gebeurtenissen voor nodig, zoals de aanslagen op het WTC in New York en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, om te beseffen hoe belangrijk geschiedenisonderwijs is. En hoe belangrijk de plaats van historische musea in de museale wereld is. De laatste jaren is de behoefte aan geschiedenisonderwijs en het tonen van historisch erfgoed duidelijk gegroeid. In Nederland uit dit zich onder andere in de wens van de Tweede Kamer een nationaal historisch museum op te richten. Deze wens is overgenomen door de minister van Cultuur en als beleidsvoornemen opgenomen in de Troonrede 2006, aldus verwoord door Koningin Beatrix: 'Zo (...) is besloten een nationaal-historisch museum op te richten. Cultuur verbindt en verrijkt.'¹ Het laatste zinnetje, 'Cultuur verbindt en verrijkt', intrigeert mij. Kennelijk veronderstelt de regering dat cultuur – en daarmee ook museumbezoek – een samenbindende factor in de samenleving is en gemeenschapsgevoel opwekt.

In Nederland zijn wij opgegroeid met een museumbestel waarin de overheden belangrijke spelers zijn. In een artikel van Marc Chavannes in *NRC Handelsblad* in 2004 over het vernieuwde *Museum of Modern Art* (MOMA) in New York laat directeur Glenn Lowry weten dat hij een *board* van rijke *trustees* verkiest boven de in Europa gangbare overheidssteun. In Europa kan de overheid een museum zeggen met welke sociale, artistieke en intellectuele kwesties het zich bezig moet houden, aldus Lowry.² Zijn streven naar onafhankelijkheid staat lijnrecht

¹ Troonrede uitgesproken door Koningin Beatrix op 19 sept. 2006, zie pers van die dag of www.parlement.com.

² Marc Chavannes, 'De mensen zijn gul. Het Museum of Modern Art is nu twee keer zo groot', *NRC Handelsblad* 19 nov. 2004, Cultureel Supplement p. 24.

tegenover de passage uit de troonrede waarin de regering aankondigt een nieuw museum op te richten met het doel de maatschappelijke samenhang te bevorderen.

In deze *Reinwardt Memorial Lecture* zal ik ingaan op de vraag of musea wel een rol kunnen en zouden moeten spelen bij het tot stand brengen van een groter gevoel van saamhorigheid van de bevolking. Krijgen wij koude rillingen bij de gedachte aan musea als verlengstuk van de politiek of warme gevoelens bij hoogstaande idealen van een harmonieuze samenleving die alle groeperingen insluit?

Dat musea een maatschappelijke taak hebben is niet een recent verschijnsel en ook niet alleen een voortvloei-sel uit overheidsfinanciering. Oprichters en directeurs van musea kenden vaak een maatschappelijke bevoegdheid die uitgaat boven het sec verzamelen en presenteren, en oprecht verder gaat dan een obligaats verhaal om overheden argumenten te geven hun instelling te financieren. Eerst zal ik dit illustreren met enkele episodes uit de museumgeschiedenis. Vervolgens zal ik ingaan op recente ontwikkelingen, waarbij musea als instrument in een proces van gemeenschapsvorming worden ingezet. Ten slotte wil ik conclusies trekken voor het museum-beleid van nu, in het bijzonder ten aanzien van het Nationaal Historisch Museum.

Joost Hiddes Halbertsma. Verzameling Tj. Halbertsma.
Foto Nederlands Openluchtmuseum

Regionalisering: Halbertsma

Voor de reiziger die in 1855 Leeuwarden bezocht, was er in het nieuwe gebouw van het Paleis van Justitie iets bijzonders zien. In twee ruimten was het Fries Kabinet van Oudheden ondergebracht. Het was in 1853 opgericht door het Provinciaal Bestuur. Tot de topstukken behoorden de Hindeloper kledingstukken van Indiase sits, die dr. Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869), doopsgezind predikant en beroemd Fries taal- en letterkundige, had geschonken aan het Kabinet. De kledingstukken waren door deze musealisering aanzienlijk 'opgewaarderd'. Waren zij eerst als 'gebruiksgoed' gedragen door de Hindeloper bevolking, nu waren zij als Fries 'erfgoed' tentoongesteld in de provinciale hoofdstad.³

Halbertsma was ook de auteur van het 'Programma' voor het Fries Kabinet, van de beleidsvisie zouden wij nu zeggen. Dit Programma, beginnend met de oproep 'Friezen!', is te beschouwen als een appel aan het Fries gevoel.⁴ Kennis van volkscultuur was voor Halbertsma geen dode studie. De gebruiksvoorwerpen en sieraden van vroeger waren volgens hem de uitdrukking van de aard en het karakter van de oude Friezen. Zij bewaarden de herinnering aan het grootse verleden van het Friese volk. Het ging daarbij om wat de Engels georiënteerde Halbertsma noemde de 'publick spirit' (sic), die de voorouders bezielde en die het Friese volk moest blijven bezielen.⁵ Dat was nodig, want er dreigde volgens hem een jonge elite te ontstaan, die in de ban was van een Europees-kosmopolitische cultuur, in het bijzonder van wat in Parijs in de mode was. Deze jongeren keken neer

op datgene wat hun ouders hun hadden nagelaten. Bij het 'naderend vervloeijen der Europische nationaliteiten', zo formuleerde Halbertsma het, zouden zij de traditionele erfstukken verkopen om modieuze artikelen aan te schaffen.⁶

Het typisch Friese was volgens Halbertsma dus alleen nog te vinden bij mensen uit het gewone volk; wilde je er zicht op krijgen, dan moest je hun voorwerpen verzamelen en bestuderen. Halbertsma's opvattingen waren een duidelijk voorbeeld van 'etnisering' van voorwerpen als kleding: de klederdracht werd onlosmakelijk gekoppeld aan het Friese volk en het volkskarakter; naar binnen toe moesten deze objecten het gevoel van gezamenlijke afkomst en eensgezindheid opwekken, naar buiten toe de herkenbaarheid van het Friese volk versterken. Het Fries Kabinet was dus een museum met een duidelijke cultuurpolitieke strategie: het moest het eigen erfgoed bewaren en doorgeven aan een volgende generatie, waarbij verwacht werd dat dit de identiteit van de gemeenschap zou ondersteunen. Het Fries Kabinet kreeg dan ook een openbare functie.

Het sleutelwoord in deze ontwikkeling is het woord 'erfgoed'. Sprekend over het bewaren van de overblijfselen van het voorgeslacht, over erfenis en erfgenamen, introduceerde Halbertsma in feite het begrip cultureel erfgoed, al noemde hij dat niet met name. Zoals deftige families hun tastbare familieherinneringen bewaarden en daarmee hun familie identiteit gaven,⁷ zo kon het collectieve erfgoed de Friese gemeenschap identiteit geven. In feite heeft het begrip 'erfgoed' dus een tijdspectief naar twee kanten: enerzijds slaat het op het

³ Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (tweede druk, Amsterdam 2006) p. 63-68.

⁴ J.H. Halbertsma, *Programma voor Frieslands Kabinet van Oudheden* (Leeuwarden 1855).

⁵ Ibidem, p. 11-15.

⁶ Ibidem, p. 2.

⁷ Dit is prachtig beschreven voor de Kingma's, die overigens aangetrouwde familie van Halbertsma waren: Hendrik Nicolaï, *De Kingma-kroniek, of: Hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef* (Groningen 1997).

verleden, dat men ontvangt en zich toe-eigent; anderzijds slaat het op de zorg voor het erfgoed met het oog op de toekomst: het voor latere generaties te behouden en betekenis te geven. Het was Halbertsma's bedoeling, dat de Friese burger zich bewust werd van zijn Friese karakter. Halbertsma vertelde de Friezen wie zij waren geweest, maar ook wie ze zouden moeten blijven.⁸

⁸ Goffe Jensma, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Leeuwarden 1998) p. 85, 87.

Frederic Adolph Hoefer.
Foto Nederlands Openluchtmuseum

Hoefer

Vergelijkbare idealen, maar dan op nationaal niveau, had generaal Hoefer (1850-1938), die in 1912 het Nederlands Openluchtmuseum oprichtte. Hij koos voor een militaire loopbaan en studeerde aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Maar een ongelukkige val van zijn paard betekende het einde van zijn loopbaan als officier. Hij ging werken bij de spoorwegen en later bij een telefoonmaatschappij en stond wat dat betreft dus midden in het moderne leven van toen. Daarnaast hield hij zich met historische onderwerpen bezig.⁹

In 1910 hield Hoefer een rede voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in Amsterdam, waarin hij heftig mopperde over het verdwijnen of bederven van het karakteristieke van de steden en dorpen. Daar sprak hij voor het eerst de woorden, dat er niets anders over bleef 'dan het stichten van een zoogenaamd openlucht museum, waar men het karakteristieke van de streken samen brengt'. Hij wilde opkomen 'voor alles wat de eer en de grootheid van mijn land raakt', want 'Wij willen Nederlanders zijn en blijven', zo zei hij.¹⁰

Deze rede verloochende wat betreft toonzetting en nationaal gevoel Hoefers vroegere militaire loopbaan niet. Hij was zeer vaderlandslievend en alleen al het noemen van de naam van de toenmalige Koningin Wilhelmina wekte zoveel warme gevoelens bij hem, dat de tranen hem in de ogen sprongen.¹¹ Een mooier voorbeeld van een 'lieu de mémoire-stichter' is er nauwelijks te vinden.

⁹ Ad de Jong, *De dirigenten*, p. 220-221, 293-294.

¹⁰ F.A. Hoefer, 'Over plaatsbescherming. Rede, gehouden door den heer F.A. Hoefer op de Algem. vergadering der maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, op 25 Mei 1910', *Bouwkunst* 2 (1910) p. 136-160.

¹¹ Interview Ad de Jong met prof. dr. M.W. Heslinga, 6 sept. 1994, Geluidsarchief Nederlands Openluchtmuseum audionr. 299, cassette 2 kant A.

Kenmerkend bij hem is de combinatie van het regionale met het nationale, waarbij het regionale de grondstof vormde voor de verbeelding van het nationale, onder het motto eenheid in verscheidenheid. Volkscultuur was voor hem één van de symbolen van nationale eenheid, evenals het koningshuis de eenheid van de natie symboliseerde.

Dit uitte zich ook in het plan voor het Nederlands Openlucht museum waar Hoefer en de wetenschappelijke commissie van bijstand zich in de beginjaren intensief mee bezighielden. Elke provincie kreeg een eigen plek in het museum toebemeten in een brede schil om de grote middenweide. Een wandelpad voerde van provincie naar provincie en vormde het samenbindend element. Het museumbezoek vormde als het ware een rondreis door het land.¹² Door boerderijen en andere gebouwen met een streekgebonden karakter zo samen te brengen in één museum werden locale en regionale cultuurverschijnselen een integraal deel van de nationale identiteit. Musealisering was hier een middel tot nationalisering, wat niet verbazingwekkend is in deze periode waarin ook in Nederland het cultureel nationalisme hoogtij vierde.

Het openluchtmuseum-concept werd ondersteund door een van de bekendste pedagogen van Nederland: Jan Ligthart (1859-1916). Hij was een groot voorstander van het zogenaamde 'aanschouwingsonderwijs', waarbij de leerling niet alles via het woord en het boek moest leren, maar zelf in de eigen omgeving op ontdekking moest gaan. Tijdens een studiereis naar Zweden bezocht hij Skansen, het nationale Zweedse openluchtmuseum in Stockholm, naar het voorbeeld waarvan zoveel andere openluchtmusea zijn opgericht. 'In dit park reist ge – volkenkundig – door de verschillende landschappen van Zweden' zo legde Ligthart uit aan de Nederlandse

lezers. Skansen was een 'verkleind beeld' van het grote vaderland.¹³

Het is duidelijk dat het fenomeen openluchtmuseum paste in de lijn van de onderwijsvernieuwingen die Ligthart voorstond. Veel had Ligthart in dit opzicht geleerd van de onderwijzer Eli Heimans, die samen met Jac. P. Thijsse rond 1900 een 'biologisch reveil' op gang had gebracht. Het kwam erop neer, dat de leerlingen van de lagere school zelf de natuur in hun omgeving gingen verkennen in plaats van daarover alleen uit boeken te leren. Bij die eigen verkenning zouden zij dan niet de afzonderlijke planten of dieren bekijken, maar de wijze waarop deze als 'levensgemeenschap' in relatie tot hun omgeving leefden. Zo zouden de scholieren ontdekken, dat de samenleving van planten en dieren niet een verwarde massa van op zich zelf staande individuen was, maar een organisch geheel, waarbinnen de delen onderling afhankelijk waren van elkaar. Ligthart vertaalde dit besef van eenheid in de natuur naar de menselijke gemeenschap en vond dat dit in openluchtmusea met ensembles van gebouwen en interieurs, beter tot uitdrukking kwam dan in musea met vitrines vol afzonderlijke objecten. Een contextgerichte benadering dus.

Emancipatie: van Gelder

De opvattingen van Jan Ligthart vormen een uitstekende introductie op de museumdirecteur die verreweg het meest heeft nagedacht over de rol die musea op maatschappelijk gebied zouden kunnen spelen: H.E. van Gelder (1876-1960). Als student in de jaren 1890 keerde hij zich af van het individualisme en *l'art pour l'art*-beginsel van de Tachtigers, de literaire beweging die zich sterk op de esthetiek richtte en als uitgangspunt had dat kunst niet dienstbaar was aan iets anders dan aan zichzelf. Van Gelder stelde juist gemeenschapsgevoel centraal.¹⁴ Toen hij in 1912 directeur werd van het Gemeentemuseum in Den Haag werd het snel duidelijk dat voor hem het museum er niet om het museum was, maar als instrument van een krachtig gemeentelijk cultuurbeleid met een emancipatorische strategie: een middel om cultuuruitingen voor brede lagen van de bevolking toegankelijk te maken. Hij noemde dit de sociale taak van het museum, die naast de traditionele museumtaken een prominente plaats moest krijgen.¹⁵

In zijn museum, dat in 1935 het nieuwe gebouw ontworpen door zijn geestverwant Berlage kon betrekken, stelde hij rondleidsters aan om uitleg te geven aan jongeren en aan volwassenen, bijvoorbeeld als onderdeel van de arbeidersontwikkeling. Zo wilde hij het museum dienstbaar maken aan het publiek, waarvoor

¹⁴ Ad de Jong, 'Hendrik Enno van Gelder', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland* Deel 1 (Den Haag 1979) p. 193-194; Marjan Boot, 'Een museum voor een nieuw tijdperk. H.E. van Gelder en het Gemeentemuseum', in: *Jaarboek Haags Gemeentemuseum 1995-1996* (Den Haag 1997) p. 10-63, spec. p. 23-26, 42-45.

¹⁵ Zie zijn bevolgen artikel gericht aan de gemeentelijke overheden: H.E. van Gelder, 'Kunstbemoeïing der gemeentelijke overheid', *Gemeentebestuur. Maandschrift der Vereniging van Ned. Gemeenten* 2 (1922) juni, p. 219-228 en juli, p. 245-251 en zijn voordracht voor het Instituut v. Arbeidersontwikkeling: H.E. van Gelder, 'De culturele betekenis der musea', *De Socialistische Gids. Maandschrift der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij* 12 (1927) p. 381-397.

hij de term 'vruchtbaarmaking' hanteerde. Ook na zijn pensionering was Van Gelder nog actief. Hij leidde in 1950 de door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OK&W) ingestelde Commissie ter bevordering van het museumbezoek en bepleitte een maatschappelijke dienstbaarheid van de musea. Conclusie 47 van het rapport van deze commissie luidde onomwonden: 'De musea hebben naast hun conserverende, wetenschappelijke en esthetische taak ook een sociale.'¹⁶

In de museumwereld waren de meningen over de sociale taak van het museum verdeeld. Het duurde lang voordat de educatieve functie als een deel van de museale taak aanvaard werd, zo constateerde de eerste hoogleraar museologie in Nederland, P.H. Pott, in zijn oratie *Het museum als sociaal-culturele instelling* in 1974.¹⁷ Een aantal museumdirecteuren wilde musea niet ondergeschikt maken aan een taak waarvoor zij volgens hen niet bestemd waren. Dit bleek wel heel duidelijk toen de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), H.W. van Doorn, in 1976 met de nota *Naar een nieuw museumbeleid* musea beschouwde als instrumenten van het welzijnsbeleid. Van Doorn behoorde tot het roemruchte kabinet-Den Uyl, dat als motto had spreiding van inkomen, kennis en macht. Musea zouden aan de spreiding van kennis een grotere bijdrage moeten leveren. De gemoederen in de museumwereld liepen hoog op en er dreigde een schisma in de Nederlandse Museumvereniging. Directeuren en conservatoren verklaarden zich tegenstander van de publiekgerichte oriëntatie, terwijl de sectie educatieve diensten

¹⁶ Rapport van de Commissie ter bevordering van het museumbezoek, uitgebracht aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, gepubliceerd in *Mededelingen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen* 1953, nrs 11 en 12.

¹⁷ P.H. Pott, *Het museum als sociaal-culturele instelling* (Leiden 1974) p. 25.

zich juist gesteund voelde door de visie van de minister.¹⁸

Uiteindelijk won de publiekgerichte taak meer terrein. In Zweden werd de collectievorming zelf min of meer gedemocratiseerd. Het project *Today for tomorrow* uit 1980 was gericht op het documenteren van het eigentijdse dagelijks leven en van het verzamelen van voorwerpen die dicht bij gewone mensen staan.¹⁹ Ook in Nederland kwamen massaal artikelen in aanmerking voor museumcollecties, zoals de plastic tassen-collectie van de helaas veel te vroeg (1989) overleden museoloog Henk Overduin. In de jaren 1970 en 1980 was hij in het Frans Halsmuseum en het Haags Gemeentemuseum een trendsetter met tentoonstellingen over het leven van gewone mensen.²⁰ Objecten spraken niet meer voor zichzelf, zij werden startpunten voor verhalen over mensen. Daarbij werd de contextinformatie steeds belangrijker, ook in de vorm van orale geschiedenis (mondelinge geschiedenis), waarbij door middel van interviews herinneringen van gewone mensen op de band werden vastgelegd in plaats van die van leidende persoonlijkheden in de samenleving.²¹ Een recent vervolg op deze benadering vormden projecten als Brieven aan de Toekomst en Het geheugen van Oost.

Het project Brieven aan de Toekomst werd gezamenlijk georganiseerd door het Nederlands Centrum voor

¹⁸ Naar een nieuw museumbeleid. Nota Ministerie van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk Werk (Den Haag 1976); Peter van Mensch, 'Nieuwe museologie. Identiteit of erfgoed?', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) p. 176-192, spec. p. 181-182; zie ook Jan Vaessen, *Musea in een museale cultuur. De problematische legitimering van het kunstmuseum* (Zeist 1986).

¹⁹ Göran Rosander (ed.), *Today for tomorrow. Museum documentation of contemporary society in Sweden by acquisition of objects*. Sandok (Stockholm 1980).

²⁰ Zie publicaties bij de tentoonstellingen onder de titel Massacultuur, zoals *Thuiscultuur. Elf Haagse interieurs* (Haags Gemeentemuseum, Den Haag 1981), *Mode voor iedereen. Confectie 1880-1980* (Haags Gemeentemuseum, Den Haag 1981) en *De eerste plastic eeuw. Kunststoffen in het dagelijks leven* (Haags Gemeentemuseum, Den Haag 1981); over het leven van gewone mensen zie de tentoonstellingspublicatie *Den Haag werkt. Een arbeidersgezin aan het begin van de 20ste eeuw* (Haags Gemeentemuseum, Den Haag 1984).

²¹ Pim den Boer, *Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire'*, in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger*, p. 40-58, spec. p. 46-47; Jan Vaessen, 'Over context', in: *Jaarboek 1996 Nederlands Openluchtmuseum* (Nijmegen/Arnhem 1996) p. 11-29.

Volkscultuur, het Meertens Instituut en het Nederlands Openluchtmuseum. Deze instellingen vroegen de bewoners van Nederland hun activiteiten, ervaringen en gedachten van één dag, 15 mei 1998, te beschrijven in een brief alsof het een pagina uit een dagboek was. Het doel van het project was meer informatie te verkrijgen over het dagelijks leven aan het eind van de 20ste eeuw. De bijna 50.000 brieven die ingestuurd werden, zijn ontsloten op thema's en worden bewaard voor onderzoek in het Meertens Instituut.²²

Bij het project het 'Het geheugen van Oost', een samenwerkingsproject van het Amsterdams Gemeentearchief en het Amsterdams Historisch Museum in 2003-2004, schakelden de organisatoren de bevolking in om verhalen over het recente verleden in hun directe omgeving vast te leggen.²³ Het museum en het gemeentearchief richtten zich tot de bevolking via de pers en het internet. Zo werd een heel archief aan herinneringen en verhalen opgebouwd en kwamen veel mensen met voorwerpen voor de tentoonstelling. Het waren gewone voorwerpen van alledag, die in de levensverhalen van mensen een belangrijke rol spelen en daardoor beschouwd worden als onderdeel van de identiteit van de stadswijk. Wezenlijk bij deze projecten is, dat de culturele instellingen niet meer van bovenaf projecten over de bevolking organiseren, maar de mensen er nauw bij betrekken. Zij worden als het ware een werkplaats van het geheugen.²⁴

²² Ad de Jong en Carla Wijers (ed.), *Brieven aan de Toekomst* (Utrecht 1999).

²³ Oproep door het Amsterdams Gemeentearchief aan de bevolking om verhalen in te sturen in *Het Parool*, 23 juli 2003; winnende bijdragen gepubliceerd in *Het Parool*, 4 nov. 2003 onder de titel 'Herinneringen aan Oost'; Paul Arnoldussen en Alice van Diepen (ed.), *Oost. Bibliotheek van Amsterdamse herinneringen 3* (Amsterdam 2004).

²⁴ Pieter Mols, '“Over-Leven, mensen in de Kempen”'. Van cultuurhistorisch museum naar identiteitsfabriek, in: *Jaarboek Nederlands Openluchtmuseum 5* (1999) p. 154-175, spec. p. 170-171; Willem Frijhoff, *Ordelijk vergeten. Het museum als geheugen van de gemeenschap* (Venlo 1992) p. 14-16.

Vitrine met voorwerpen die immigranten hebben meegenomen uit hun land van herkomst,
Ellis Island New York. Foto Loek de Jong

Koffers van immigranten, Ellis Island New York.
Foto Loek de Jong

identificatie en integratie

Bij het voorbeeld van het Geheugen van Oost is het woord identiteit gevallen. Daarmee zijn wij gekomen bij de meest recente maatschappelijke vraag aan musea: de vraag om een rol te spelen in identiteitsvorming. Het gaat nu niet meer om de handhaving van een eigen identiteit van een provincie die te maken kreeg met de culturele eenwording van Nederland, waar Halbertsma mee worstelde; ook niet om Hoefers streven regionale verscheidenheid in te zetten bij het vormen van een nationale identiteit en evenmin Van Gelders culturele verheffing van mensen uit de arbeidersklasse om deze volwaardig te laten deelnemen aan cultuur met een grote C.

De huidige roep om identiteit is nauw verbonden met strategieën van integratie van immigranten. Naast mensen die zich zorgen maken over het behoud een Nederlandse nationale identiteit zijn er groepsculturen die eigen identiteitsgevoelens koesteren en erkend willen worden binnen de Nederlandse samenleving. Het debat wordt vooral problematisch wanneer identiteit gezien wordt als iets fundamenteels, een absolute oervorm die werkelijk bestaat, in plaats van te beseffen dat identiteit niet meer is dan een constructie achteraf. Het gevoel van onderlinge verwantschap berust, zo formuleerde de antropoloog en politicoloog Benedict Anderson het al in 1983, niet op een werkelijke gemeenschap, maar op een *imagined community*, een verbeelde gemeenschap. Daarom spreken wetenschappers liever over een proces van identificatie dan over de identiteit.

Vorig jaar kreeg Prinses Máxima het rapport van de

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid met de titel *Identificatie met Nederland* aangeboden.²⁵ Omdat de pers en politici nog wel eens in oneliners spreken en soms ook zo lijken te denken, is de toespraak van Prinses Máxima niet bij iedereen goed overgekomen. Zij zou gezegd hebben dat Nederlanders geen identiteit hebben. Wanneer je dan zelf de complete toespraak *download* van het internet, zie je dat les één van het geschiedenisonderwijs hier goed van pas komt: zelf naar de bron gaan en niet afgaan op wat anderen ervan zeggen.²⁶ Prinses Máxima heeft namelijk helemaal niet gezegd, dat Nederlanders geen identiteit hebben, maar dat Nederlanders meer identiteiten tegelijk hebben en er zo sprake is van een divers samenspel van identiteiten. Om dit te onderstrepen haalde Prinses Máxima haar schoonvader Prins Claus aan, die op haar vraag hoe het voelt Nederlander te zijn had geantwoord, dat hij niet wist hoe het is Nederlander te zijn, omdat hij verschillende loyaliteiten heeft, die van wereldburger, Europeaan en Nederlander. Met haar toespraak sloot Prinses Máxima aan bij het dynamische begrip van erfgoed waarvoor historici als Willem Frijhoff tegenwoordig kiezen, in tegenstelling tot een statisch nationaal erfgoed waarop sommige politici zich graag beroepen.²⁷

Wanneer nu over identiteiten gesproken wordt, is dat vaak in de context van migratie en integratie. Het is dan ook niet toevallig dat het *Ellis Island Immigration Museum* in New York staat als schoolvoorbeeld van een

²⁵ *Identificatie met Nederland*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2007); het rapport vormt een combinatie met: Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Amsterdam 2007).

²⁶ Toespraak van Prinses Máxima bij de presentatie van het WRR-rapport *Identificatie met Nederland*, Den Haag, 24 september 2007, www.koninklijkhuus.nl.

²⁷ Willem Frijhoff, *Dynamisch erfgoed* (Amsterdam 2007) p. 38; idem, 'Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek', *Faro. Tijdschrift over cultureel erfgoed* 1 (2008) 1, p. 6-13.

identiteitsmuseum. Van 1892 tot 1924 moesten immigranten uit Europa die per boot aankwamen in New York, op een eilandje voor de kust van Manhattan een medisch onderzoek en andere toegangsprocedures ondergaan, voordat zij voet aan wal mochten zetten in de Verenigde Staten. Dit eilandje, Ellis Island geheten, en gelegen in de schaduw van het Vrijheidsbeeld, was een plek van grote emoties: daar werd beslist of zij een toekomst in Amerika tegemoet mochten gaan of werden teruggestuurd naar hun land van herkomst.

In 1990 werd het al lang niet meer gebruikte en vervallen gebouwencomplex getransformeerd tot een fantasistisch museum. Voor veel ex-Europeanen, vooral die uit Zuid- en Oost-Europa, is het een ankerpunt geworden voor hun identiteitsbeleving in de Amerikaanse *melting pot* van culturen. Daar kwamen hun ouders of grootouders hun nieuwe vaderland binnen met een aantal koffers met de meest dierbare herinneringen aan hun achtergebleven familie en hun land van herkomst. Nu vormen deze voorwerpen, zoals bijbels, familieportretjes, bijzondere kledingstukken, traditioneel handwerk, muziekinstrumenten, gereedschappen enz. een wezenlijk onderdeel van de presentatie van het museum.²⁸

Nieuw was dat dit museum ging over geschiedenis die dicht bij de mensen zelf staat, bij de voorwerpen die zij koesteren en bij de levensverhalen die zij te vertellen hebben. Nieuw was ook, dat de nazaten van de immigranten in dit museum het erfoed dat hun voorvaders bij hun komst naar Amerika bij zich droegen, tentoongesteld zagen als bijdrage tot het grote geheel van de Amerikaanse cultuur. Een voor kinderen geschreven boekje over Ellis Island eindigt met de woorden 'And

they built America'.²⁹ Wat een warme gevoelens! Bij de gedachte dat zoveel miljoenen mensen hier in diezelfde hal in spanning zaten of zij de vragen wel goed zouden beantwoorden en geen argwaan zouden wekken over hun gezondheid, zodat zij afgewezen zouden worden, krijg je echter koude rillingen. Ellis Island fungeert meer als *memorial* (gedenkplaats) dan als museum; emotie speelt er een grotere rol dan historische kennisoverdracht. De Amerikaanse etnologe Barbara Kirshenblatt signaleert terecht dat de grenzen tussen musea en *memorials* steeds diffuser worden.³⁰

Een vervolg op Ellis Island vormt het *Lower East Side Tenement Museum* op Manhattan. Het staat in een buurt waar sinds de tweede helft van de negentiende eeuw arme immigranten terecht kwamen. Zij woonden daar in een soort huurkazernes van 5 á 6 verdiepingen, zogenaamde *tenement houses*. Als zij geluk hadden en goed verdienden, dan probeerden zij zo snel mogelijk deze volksbuurt te verruilen voor een welvarender wijk. Eén van de *tenement houses*, daterend uit 1864, bleef sinds 1935 onbewoond doordat een benedenliggende winkel de ruimtes boven voor opslag gebruikte. Daardoor vonden geen modernisering plaats. In 1988 legden de initiatiefnemers van het museum er de hand op.³¹

Tussen 1864 en 1935 hebben in totaal bijna 7000 mensen in dit huis gewoond – het verloop was groot. Nu laat het museum vier driekamerwoningen zien van verschillende immigrantenfamilies uit verschillende periodes, die daar werkelijk gewond hebben: onder andere

²⁸ Ivan Chermayeff, Fred Wasserman en Mary J. Shapiro, *Ellis Island. An Illustrated History of the Immigrant Experience* (New York enz. 1991).

²⁹ R. Conrad Stein, *Ellis Island* (Chicago z.j. [ca. 1991]) p. 31.

³⁰ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley/Los Angeles/Londen 1998, p. 177-187; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 'Black Box/White Cube: The Museum as a Technology' [niet gepubliceerde lezing Amsterdam 25 sept. 2000].

³¹ Andrew S. Dolkart, *Biography of a tenement house in New York City. An architectural history of 97 Orchard street* (Santa Fe/Staunton 2007).

een Duits-Joods gezin uit de jaren 1870 en een Siciliaanse katholieke familie uit de jaren 1930. De kamers zijn ingericht als ensembles zoals wij kennen van de openlucht-musea. Eén woning is met opzet niet gereconstrueerd. Het motief van dit non-profit museum is dat het de geschiedenis wil vertellen van de ellende en het succes van arme en onbekende gezinnen die ook hun bijdrage hebben geleverd aan de geschiedenis van New York en de Verenigde Staten, met het doel tolerantie en historisch perspectief te bevorderen.³²

Aan het eind van deze *tour d' horizon* in New York, wil ik u meenemen naar de St. Paul's Chapel vlak naast *ground zero*, de plek waar het WTC stond. Kort na de aanslag vormde het hek rond de kerk een spontane wand voor foto's van vermisten, in memoriams, bemoedigende woorden en dankbetuigingen aan de brandweermensen. Nu is het hek leeg gemaakt en is een deel van de opschriften en objecten naar binnen verhuisd om daar een proces van verdere musealisering te ondergaan. Het vormt nu een onderdeel van een emotioneel geladen presentatie over de reddingswerkers, solidariteitsbetuigingen en rouwverwerking: bij iedere pilaar staat een doosje tissues voor bezoekers die de tranen niet kunnen bedwingen.

Buiten de kerk staat een bord met de woorden: 'embracing history – extending community'. Een duidelijk appel op de geschiedenis om gemeenschapsgevoel te stimuleren – in dit geval de hele menselijke gemeenschap betreffende. De kerk vormt sinds 2005 een onderdeel van de *Community of the Cross of Nails*, het nagelkruis, een

³² Volgens het *mission statement* uit 1988 is het doel: 'to promote tolerance and historical perspective through the presentation and interpretation of the variety of immigrant and migrant experiences in Manhattan's Lower East Side, a gateway to America', zie Andrew S. Dolkart, *Biography of a tenement house*, p.115; de doelstelling blijkt ook duidelijk uit het publieksboekje *A tenement story. The history of 97 Orchard street and The Lower East Side Tenement Museum* (New York 1999-2004), spec. p. 5-23.

internationale oecumenische gemeenschap. Deze bestaat uit steden die door oorlogsgeweld grote verwoestingen hebben gekend. Het nagelkruis is gevormd uit nagels van de balken van het dak van de kathedraal van Coventry, die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gebombardeerd werd. Een kopie van het kruis is onlangs geplaatst in de weer opgebouwde Frauenkirche in Dresden, die vlak voor het eind van de oorlog door Britse bombardementen werd verwoest. Vanuit deze gemeenschappelijke ervaring uit het verleden, proberen de kerkgemeenschappen op te roepen tot vrede en verzoening.³³ In de presentatie in de St. Paul's Chapel gaan museum, *memorial* en geloof hand in hand in de opwekking tot gemeenschapsgevoel.

³³ *A look inside St. Paul's chapel*. Brochure (New York z.d. [2008]).

Tenement houses, Lower East Side New York ca. 1910
Presentatie van troostgevende knuffeldieren na de aanslag op het World Trade Center,
 St. Paul's Chapel New York. Foto Loek de Jong

De Molukse barak in het Nederlands Openluchtmuseum.
 Foto Nederlands Openluchtmuseum

Toe-eigening: grenzen aan de opwekking van saamhorigheidsgevoel

De gedachte dat musea een verbindende factor in de samenleving kunnen zijn heeft zoals ik geschetst heb een rijke voorgeschiedenis. En nu kom ik tot de kern van de zaak: kan een historisch museum eigenlijk een verbindende factor vormen in de samenleving? En moet dat? Naast de doelstellingen waarvoor je warme gevoelens kunt hebben, kennen wij natuurlijk ook de ongebreidelde inzet van musea voor doelstellingen van totalitaire regimes, die eerder koude rillingen oproepen, zoals in de tijd van nazi-Duitsland of onder het communistische bewind in Oost-Europa. Ook in Nederland zijn in de Tweede Wereldoorlog nationaalsocialistische tentoonstellingen gehouden in diverse musea, zoals de tentoonstelling *Eeuwig levende tekens*.³⁴

Afgezien van grote reserves vanwege deze vormen van dienstbaarheid aan verwerpelijke regimes, heb ik de nodige vraagtekens. Elke poging om gemeenschapsgevoel te versterken door de nadruk te leggen op een gedeeld verleden komt in conflict met het feit dat wij vaak geen gedeelde, maar een verdeelde perceptie hebben van het verleden. De omgang met het verleden brengt ons niet per definitie samen, maar kan ons even goed verdelen. In de periode van de verzuiling was de blik op de Opstand en het begin van de Tachtigjarige oorlog geheel anders gekleurd op de school met de Bijbel dan op een rooms-katholieke school.

³⁴ Ad de Jong, *De dirigenten*, p. 592; Nico de Haas, 'De zin des levens. De tentoonstelling "Eeuwig levende teekens"', *Hamer* 2, 2 (nov. 1941) p. 2-4.

In een boeiend artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* van eind vorig jaar wees antropologe Erna Kerkhof erop dat de naoorlogse migranten uit Suriname en de Antillen weliswaar een gezamenlijke erfenis met de gevestigde Nederlanders delen, maar deze niet met de zelfde blik bezien.³⁵ Premier Balkenendes ophemeling van de VOC-mentaliteit in de Tweede Kamer in oktober 2006, werd door hen heel anders opgevat en dit leidde tot een demonstratie bij het Nationale Slavernijmonument in het Amsterdamse Oosterpark – de Reinwardt Academie ligt in een buurt waar geschiedenis gemaakt wordt.

Een voorbeeld in de erfgoodsfeer speelt zich op dit moment af in Berlijn, waar onlangs een referendum is gehouden over het behoud van het vliegveld Tempelhof. Dit vliegveld speelde een hoofdrol aan het begin van de koude oorlog. In 1948-1949 blokkeerde de Sovjet-Unie alle toegangswegen tot West-Berlijn. De westerse geallieerden besloten toen West-Berlijn door de lucht van alle goederen te voorzien die deze stad van meer dan twee miljoen inwoners nodig had. Men sprak in die tijd van de 'luchtbrug' en Tempelhof was het vliegveld waar bijna een jaar lang vliegtuigen met nieuwe voedselvoorraden landden. Uiteindelijk gaven de Russen de blokkade op omdat deze niet leidde tot de gewenste uithongering.

Bij het onlangs gehouden referendum over het behoud van Tempelhof, lag de grens tussen de wijken met hoofdzakelijk voorstanders en die met een meerderheid van tegenstanders, vrijwel langs de lijn van de vroegere muur.³⁶ Voormalig West-Berlijn was vóór,

³⁵ Erna Kerkhof, 'Postkoloniale identiteitspolitiek van Caraïbische Nederlanders in drie hedendaagse herdenkingen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 120 (2007) 4, p. 592-607.

³⁶ Tobias Miller, 'Die Tempelhof-Frage spaltet Berlin. Volksentscheid zur Zukunft des Flughafens scheitert vor allem im Ostteil – am Desinteresse und den Mehrheiten', *Berliner Zeitung*, 28 april 2008, p. 19; Jan Thomsen, 'Ost gegen West, unter gegen oben, rechts gegen links. Die Mehrheiten für oder gegen den Weiterbetrieb Tempelhoofs spalten die alte Frontstadt – entlang dem Mauerverlauf', *Berliner Zeitung*, 29 april 2008, p. 15.

voormalig Oost-Berlijn was tegen. Voor de West-Berlijners is het vliegveld een symbool geworden, in de beleving van de Oost-Berlijners speelt het geen enkele rol. Zo splitst de vraag of deze materiële herinnering behouden moet worden de stad opnieuw.

Laat ik bij de verdeelde geschiedbeleving echter dichterbij huis gaan: mijn eigen museum. Ook het Nederlands Openluchtmuseum kan niet voorbij gaan aan de discussies over identiteit, de kwestie van eigen en vreemd. Dit vraagt om participatie, niet om identiteit te bevestigen, maar om er vraagtekens bij te zetten, eyeopeners te creëren en nuances te bieden. Wat het Openluchtmuseum *niet* wil is over enkele decennia het museum van de zogenaamd autochtone Nederlander te worden. Daarom kan het museum de inhoud van het erfgoed niet langer beperken tot de objecten van de mensen die al vele generaties in dit land wonen.

In 2003 heeft het Openluchtmuseum een barak overgeplaatst waar Molukkers, die in 1951 tijdelijk werden overgebracht naar Nederland, werden gehuisvest. Toen Nederlands-Indië onafhankelijk werd, wilden de bewoners van de Molukken geen deel uitmaken van de nieuwe Republiek Indonesië, maar een eigen republiek vormen. De Indonesische regering verwierp dit. Molukse militairen die deel uitmaakten van het Koninklijk Nederlands-Indische leger weigerden in 1950 te demobiliseren op het grondgebied van de Republiek Indonesië. Ten slotte besliste de Nederlandse regering om deze Molukkers 'voor korte duur' met hun gezinnen naar Nederland te halen. Elf schepen met in totaal 12.500 Molukkers vertrokken naar Nederland. De Molukse families werden gehuisvest in barakkenkampen verspreid over het land.

In de Molukse barak in het Openluchtmuseum is

zowel de woning van een Molukse familie als die van de Nederlandse beheerder te zien. De presentatie is mede gebaseerd op verhalen van Molukkers die in de jaren vijftig in dergelijke barakken waren gehuisvest.³⁷ De nadruk in de presentatie ligt op de interactie tussen Molukkers en Nederlanders. Dit wordt duidelijk in een tweetal verhalen, verteld door sprekende poppen: de vrouw van de beheerder en de voorman van de Molukkers.

Met deze gepersonifieerde, biografische presentatie verwachtte het museum zowel de Molukse als de Nederlandse bezoekers te bereiken. Voor de Molukse is dit voortreffelijk gelukt. Zo zei een van de Molukkers bij de opening: 'Nu is onze geschiedenis deel geworden van jullie geschiedenis'.³⁸ Voor de Molukse gemeenschap betekende de opnemng van hun barak in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum dat zij niet langer worden beschouwd als alloctonen maar als onderdeel van de Nederlandse gemeenschap, waarmee zij in feite al een lange geschiedenis delen. Bovendien is de presentatie in nauwe samenwerking met de Molukse gemeenschap gerealiseerd. Wij zijn hier geëvolueerd van de blik van de intellectuele elite op de volkscultuur naar een presentatie van een groeps cultuur waarin het zelfbeeld van deze groepen richtinggevend is.

De barak laat de situatie zien van begin jaren 1950. In de jaren 1960 bleek dat een onafhankelijke Molukse republiek niet snel gerealiseerd kon worden en de Molukkers lang in Nederland zouden moeten blijven. Het ene kamp na het andere werd gesloten en de Molukse gezinnen werden gedwongen in gewone huizen te gaan

³⁷ Sylvia Pessireron, *Molukkers in Nederland. 'Wij kwamen hier op dienstbevel...'. Kampverhalen uit Lage Mierde* (Zwolle/Arnhem 2003).

³⁸ Renate van de Weijer, 'De Molukse barak in het Nederlands Openluchtmuseum. Culturele confrontaties rond een houten gebouw', in: *cultuur. Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 2, p. 132-142, spec. p. 138.

wonen. Voor velen betekende het verlaten van de kampen het opgeven van de droom van terugkeer naar een eigen staat.

In de jaren 1970 werd het duidelijk dat van de beloofde terugkeer naar de Molukken geen sprake meer kon zijn en de Molukkers 'gewone' Nederlandse staatsburgers zouden moeten worden. Onlustgevoelens bij een deel van de jonge Molukkers over de wijze waarop Nederland hun ouders in de steek gelaten had, leidden tot gijzelingen en twee kapingen van treinen (in 1975 en 1977) waarbij zelfs doden vielen.³⁹

Sommige museumbezoekers blijken Molukkers nog steeds te identificeren met deze treinkapers. Het eerste wat zij vragen in de barak is waar de treinkapingen te zien zijn. Zij zijn ontevreden, dat daar alleen in een toelichtende tekst naar verwezen wordt. Het is zelfs tot onaangename, bedreigende gesprekken met de Molukse gastvrouw gekomen. Als gevolg daarvan heeft het museum moeten concluderen dat het verstandiger is geen Molukkers meer informatie in de barak te laten geven.

Hier zien wij dus twee percepties botsen: enerzijds Molukkers die de barak identificeren met de periode dat zij nog hoop hadden op terugkeer naar een zelfstandige Molukse republiek; anderzijds sommige 'autochtone' Nederlanders die de barak uit het begin van de jaren 1950 identificeren met de treinkapingen, hoewel deze meer dan twintig jaar later plaatsvonden. Met een presentatie over de treinkapingen zou het museum een geschiedenis oproepen die Molukkers juist liever vergeten. Weinig aandacht voor de kapingen is kennelijk voor een deel van het Nederlandse publiek onrealistisch. De vraag is wat

³⁹ Wim Manuhutu, 'Vught: woonoord Lunetten. Het snijpunt van Molukse en Nederlandse geschiedenis', in: Wim van den Doel (ed.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) p. 208-219, spec. p. 217-218.

in herinnering te brengen en wat te vergeten en wiens geschiedenis het museum kiest te presenteren. Het is geen optimaal gedeelde herinnering met de Nederlandse bezoekers geworden – een voorbeeld dat gezamenlijke beleving van geschiedenis niet zonder meer gemeenschapsgevoel opwekt.

Zoals Ellis Island het gevaar oplevert dat het insluiten van het erfgoed van de ene groep (arme Europese immigranten) dat van andere (Aziaten, immigranten uit Latijns-Amerika) uitsluit,⁴⁰ zo blijkt in het Nederlands Openluchtmuseum de insluiting van de Molukkers onaanname gevoelens op te roepen bij sommige zich autochtoon voelende Nederlanders. Laten wij dus geen illusies koesteren. Musea zijn geen ideaal instrument om politieke doelstellingen te realiseren, ook niet die van gemeenschapsvorming. Odes aan de saamhorigheid kunnen averechts werken.

⁴⁰ Ad de Jong, 'The cultural baggage of ethnicity'. Interview met Gisela Welz op woensdag 22 april 1998, *Volkskundig Bulletin* 24 (1998) 3 (dec.) p. 436-444, spec. p. 437-438.

Woning van een Moluks gezin in de Molukse barak in het Nederlands Openluchtmuseum.
Foto Loek de Jong

Woning van de Nederlandse kampbeheerder in de Molukse barak in het Nederlands Openluchtmuseum. De pop stelt de vrouw van de beheerder voor. Foto Loek de Jong

41

Slot: nationaal bewustzijn of historisch bewustzijn?

Mijn opvatting dat musea zich niet zouden moeten lenen tot politieke opdrachten, houdt echter niet in, dat ik musea geen maatschappelijke taak toeken. Deze ligt echter op een ander, algemener vlak, dat ik wil aanduiden met de woorden van de historicus Pieter Geyl (1887-1966): geschiedenis is 'een discussie zonder eind'. Daarmee wilde hij zeggen dat geschiedenis voortdurend leidt tot debat en verschillende interpretaties van het verleden, die in alle vrijheid en zonder externe dwang moeten kunnen plaatsvinden.⁴¹

Bij geschiedenis gaat het om de bestudering en interpretatie van bronnen, schriftelijke bronnen, en in het museum ook voorwerpen en afbeeldingen. Daarbij hoort het bronnen van verschillende aard en herkomst naast elkaar te raadplegen en onderling te vergelijken. Historisch onderzoek is geen zoektocht ter bevestiging van een nationale identiteit, maar een kritische omgang met informatiebronnen, het ontdekken dat er vaak twee zijden van de medaille zijn, en dat gebeurtenissen in de context van de tijd heel andere dimensies hebben dan vanuit ons perspectief. Daarbij moet Nederland ook in breder Europees en mondiaal perspectief gezien worden.

Historische musea kunnen – op eigen wijze – voor de bezoekers buitengewoon nuttig zijn om tot een zelfstandig oordeel te komen in talloze zaken die ons in

⁴¹ Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990) p. 352.

onze eigen tijd bezig houden. Ook het nieuwe Nationaal Historisch Museum kan een dergelijk museum worden. Als medeauteur van het Arnhemse plan voor dit nieuwe museum, wil ik er met grote klem voor pleiten dat het museum niet tot doel krijgt het *nationaal* bewustzijn te stimuleren, maar het *historisch* bewustzijn.⁴² Het zou dan ook beter Nederlands Historisch Museum of Nederlands Museum voor Geschiedenis kunnen heten. Ik krijg dus een warm gevoel bij een museum dat het hoofd koel houdt en zich niet laat leiden door de waan van de dag. Van een museum met een warm opgestookt gevoel van vaderlandse trots, krijg ik koude rillingen.

En dan tot slot nog dit: de opmerking van de directeur van het MOMA, dat in Europa de overheid een museum kan zeggen met welke sociale, artistieke en intellectuele kwesties het zich bezig moet houden, geeft te denken. Zelfs wanneer de overheid het museum een ode wil laten brengen aan de saamhorigheid. Een goed historisch museum kan alleen tot stand komen op basis van inhoudelijke vrijheid. Museumwerk is een vak met een eigen ethische code. Het is opvallend hoe hoog musea bij het publiek scoren wat betreft betrouwbaarheid van de informatie en authenticiteit van de objecten. Dit vertrouwen van onze bezoekers mogen wij als vakmensen

niet beschamen. Museumwerk is verantwoordelijk werk en moet gebaseerd zijn op *onderzoek* en niet op de '*onderbuik*'. Met onze reputatie weten wij al jaren een geweldig draagvlak onder de Nederlandse bevolking te creëren.

Museumdeskundigen moeten zo ook op wetenschappelijke gronden kunnen kiezen voor een dynamisch cultuurbegrip, zelfs al scoort een statisch begrip als nationale identiteit op dit moment zeer hoog. Het is daarom zaak dit politieke initiatief nu uit handen van de politiek over te nemen. Laat de uitwerking verder over aan historici en – niet in de laatste plaats – aan de vakmensen bij uitstek, de museologen. Dat zou een passend geschenk zijn voor de 235ste geboortedag van Caspar Reinwardt!

⁴² De tegenstelling tussen een op nationale identiteit gericht museum en een museum met een breder perspectief, heeft de Nederlandse museumwereld al eerder bezig gehouden toen in 1919 de Rijkscommissie van advies in zake reorganisatie van het Museumwezen hier te lande debatteerde over het vaderlandse karakter van een toekomstig Historisch Museum. Er tekenden zich twee groepen af. De ene vond dat het toekomstige Historisch Museum moest streven naar grote volledigheid en onpartijdigheid. In dat museum moest het niet gaan om het opwekken van bewondering of nationale gevoelens; het moest een museum worden waar het Nederlandse verleden op afstandelijke wijze zou worden verklaard, waarbij het ging om 'begrip, bij voorkeur koel begrip'. De andere groep vond dat een dergelijk museum selectief moest zijn en tot taak had 'een grootsche evocatie van ons verleden' tot stand te brengen. De ene groep wilde zich richten op de historische denkende bezoeker, de andere op de vaderlands gestemde bezoeker. Tot een duidelijke keuze is de commissie niet gekomen. Het beoogde Historisch Museum is overigens niet gerealiseerd. Zie *Rapport der Rijkscommissie van advies inzake reorganisatie van het Museumwezen hier te lande* (Den Haag 1921) p. 41, 44.

Curriculum Vitae dr. A.A.M. de Jong

Dr. A.A.M. de Jong (Ad) (Den Haag, 1947) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden, met bijvakken kunstgeschiedenis, sociale geschiedenis en museologie.

Met de museumpraktijk maakte hij kennis in het Frans Halsmuseum in Haarlem, waar hij meewerkte aan een inventarisatie van historische objecten en aan diverse historische tentoonstellingen, o.a. als medewerker van de museoloog Henk Overduin.

Van 1975 tot 1981 was hij werkzaam bij het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), eerst als redacteur van de nota *Naar een nieuw museumbeleid* (1976), vervolgens als hoofd van de afdeling Beleidsontwikkeling Musea. In deze functie begeleidde hij vanuit het ministerie het Museumproject Friesland, dat in de jaren 1979-1981 gehouden werd.

In 1981 stapte Ad de Jong over naar het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, waar hij hoofd Onderzoek en Collectievorming werd. Sinds de verzelfstandiging van dit museum in 1991 is hij wetenschappelijk beleidsmedewerker van de directie. In deze functie leverde hij onder andere een fundamentele bijdrage aan de basisvisie voor het buitenmuseum.

Hij publiceerde diverse artikelen over museologische en museumhistorische onderwerpen en nam het initiatief tot het in 1998 georganiseerde project 'Brieven aan de Toekomst', waarbij de bevolking opgeroepen werd een beschrijving van het dagelijks leven in te zenden. In 2001 promoveerde hij cum laude aan de Vrije Universiteit in Amsterdam op het proefschrift *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (tweede druk SUN, Amsterdam 2006). In 2007 verscheen zijn proefschrift ook in Duitse vertaling.

Op het ogenblik is hij nauw betrokken bij de voorbereiding van een aantal nieuwe projecten in het Nederlands Openluchtmuseum op het gebied van migratie. Samen met algemeen directeur Jan Vaessen van het Openluchtmuseum tekende hij in 2007 voor de conceptontwikkeling van het Arnhemse plan voor een nationaal historisch museum, op grond waarvan Minister Plasterk deze stad als vestigingsplaats voor het toekomstige museum heeft gekozen.

Uitgave:

Amsterdamse Hogeschool
voor de Kunsten

Druk:

Hub. Tonnaer BV

Grafisch ontwerp:

Thonik

Oplage:

1500

© Ad de Jong en Reinwardt Academie

De redactie heeft getracht de auteursrechten op de gebruikte illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die menen desondanks aanspraak te kunnen maken op zekere rechten, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN xxx-xxx-xxx

